

УДК 94 (477) “19”: Біляшівський

Затилюк Ярослав Володимирович
кандидат історичних наук,
науковий співробітник,
Інститут історії України НАН України,
старший науковий співробітник,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
yaroslav.zatylyuk@gmail.com

Yaroslav V. Zatylyuk
Candidate of Historical Sciences (PhD),
research fellow,
NASU Institute of History of Ukraine,
senior research fellow,
the National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

**“ПАМ’ЯТІ М. БІЛЯШІВСЬКОГО” –
РУКОПИСНИЙ СПОМИН ІЗ АРХІВУ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК ТА ДРУКОВАНІ НЕКРОЛОГИ
1926 РОКУ**

**“IN MEMORIAM OF M. BILIASHIVSKYI” – MANUSCRIPT MEMOIR FROM THE ARCHIVE OF THE ALL-
UKRAINIAN ACADEMY OF SCIENCES AND PRINTED OBITUARIES OF 1926**

Анотація

Метою статті є археографічна публікація спогаду-некролога про Миколу Біляшівського – організатора і першого директора найбільшого історичного музею України. Цей текст зберігся в архіві Всеукраїнської академії наук, його автор наразі не встановлений. Самій публікації передують джерелознавчий коментар, який контекстуалізує документ серед опублікованих у 1926 р. некрологів М. Біляшівського. Водночас досліджено питання, що найбільше цінували в діяльності М. Біляшівського його сучасники, а також – як у 1920-х рр. формувався спосіб представлення цього діяча.

Ключові слова: М. Ф. Біляшівський, Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка, некролог, рукопис, історичне джерело.

Abstract

This article presents an archeographic publication of the memoir-obituary about Mykola Biliashivskyi, who was the organizer and the first director of the largest historical museum of Ukraine. This text of an unidentified authorship has been held in the archive of the All-Ukrainian Academy of Sciences. The publication of the memoir is supplemented with the extensive commentary, which contextualizes the document within published in 1926 obituaries of M. Biliashivskyi. It is explored what the contemporaries appreciated most about numerous social activities of M. Biliashivskyi, as well as the formation of his public image in the 1920s.

Key words: M. F. Biliashivskyi, T. Shevchenko All-Ukrainian History Museum, obituary, manuscript, historical source.

Фундатор музею всеукраїнського масштабу Микола Федотович Біляшівський (1867–1926) є давно визнаним символом українського музейництва. Зі згадки про нього досить часто розпочинаються описи історії музейних інституцій та пам’яткоохоронної діяльності в Україні XIX – поч. XX ст. І це не дарма, адже М. Біляшівський є доволі показовим прикладом невтомного подвижника, якому вдалося зібрати у стінах Київського художньо-промислового і наукового музею унікальну колекцію, що репрезентувала всі історичні періоди і водночас – різні куточки сучасної України¹. При цьому всі традиційно відзначають непрості умови його роботи через “цензурні обмеження, офіційну імперську політику, нестачу коштів”, зрештою, і те, що офіційно музей мав статус міського, а його донатори (відомі підприємці М. Терещенко і Б. Ханенко) не завжди поділяли погляди М. Біляшівського щодо розбудови музею та його колекції².

Саме так заведено говорити про цього діяча та оцінювати його внесок. Означені щойно тональність і зміст цієї розмови є справедливою даниною заслугам М. Біляшівського. Між тим, показовим є те, що саме його представлення і навіть риторичні звороти так чи так ретранслюють погляди сучасників 1920-х рр. і колег першого директора. Ба більше, вони сформувалися під безпосереднім впливом самого М. Біляшівського.

1 Про обставини формування колекції та діяльність М. Біляшівського як директора див.: Попельницька О. Біляшівський М. Ф. – перший директор Національного музею історії України // Український історичний журнал. – № 2. – 2008. – С. 100–118.

2 Див., зокрема, такі короткі огляди життя і діяльності М. Біляшівського: Горбик В., Піскова Е. Біляшівський Микола Федотович // Енциклопедія історії України. – Том I: А–В / Редкол.: В. А. Смолій та ін.; Інститут історії України НАН України. – Київ: Наукова думка – С. 295; Кілієвич С. Академік М. Ф. Біляшівський – перший директор Національного музею історії України // Київська старовина. – 1999. – № 4. – С. 80–86.

У липні 1923 р., за кілька місяців до остаточного звільнення з посади директора Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка, він написав автобіографію, одну з версій якої (чернетку) нами було нещодавно опубліковано³. Найімовірніше, вона призначалася для різних представників української інтелігенції (переважно київської), починаючи від найближчих сподвижників. З огляду на специфіку читача, в тексті передусім зосереджено увагу на тому, як М. Біляшівський долучився до українського національного руху (до того ж автор це пояснює тричі, акцентуючись на ролі В. Антоновича та колег із “Київської старовини”), як і чому змінювалися місця його служби та коло знайомих, а головне – як він став директором музею та що насамперед прагнув зреалізувати. Персональне *alter ego* М. Біляшівського явно знайшло свого читача. Це простежується у публікаціях про нього, підготовлених по смерті Миколи Федотовича, які увійшли до дев'ятої книги “Записок Історико-філологічного відділу ВУАН”⁴. Їх автори цитують окремі фрагменти автобіографії і з притаманними їй ідейними акцентами представляють першого директора найбільшого українського музею. Винятком стали статті В. Ляскоронського та академіка Д. Багалія, але тільки через те, що їх джерелом була коротка “офіційна автобіографія” 1919 р., яку М. Біляшівський написав з нагоди обрання його дійсним членом Української академії наук. Розлоге цитування автобіографії, створеної в 1923 р., засвідчує, що сучасники поділяли переконання і життєву позицію М. Біляшівського та загалом позитивно ставилися до нього як до поборника створення українського за змістом історичного музею.

Іншим важливим джерелом для вивчення того, як формувався спосіб представлення М. Біляшівського, а, з іншого боку, за що цінували цього діяча його сучасники, є опубліковані протягом 1926 р. кілька некрологів. Найбільший із них підготував М. Грушевський (ж. “Україна”, кн. 2–3), три інші – відомий киевознавець Ф. Ернст, який написав ці некрологи для московських “Известий” (№ 95 (2726) за 25 квітня 1926 р.), газети “Киевский Пролетарий” (№ 91 (253) за 22 квітня 1926 р.) та щомісячника “Життя і революція” (№ 4 за 1926 р.).

Розглянемо уважніше, як і за що відзначають М. Біляшівського його сучасники. М. Грушевський у створеному ним розлогіму некролозі обґрунтовує тезу, що Микола Федотович “...записав тривко своє ім'я в історії української культури, як один з основоположників досліду історії українського побуту і творець першого українського національного музею” [тут і далі курсив автора статті. – Я. З.]⁵. Після оповіді про важливі події в житті діяча та зауважень щодо його захоплень археологією, нумізматикою і колекціонуванням (це зроблено із цитуванням автобіографії), в некролозі повторюється теза про внесок М. Біляшівського в систематизацію знань з історії українського побуту. Останнє названо “секретом діла, довершеного покійним”: активне збирання Миколаю Федотовичем для музею предметів народного побуту (посуду, сільських рушників, витинанок, килимів тощо), як наполягає автор некролога, додатково викликало зацікавлення всім українським – і в цьому виявилася заслуга М. Біляшівського як громадського діяча та директора музею. Але підкреслення саме цієї заслуги більш риторично вишукано зроблено далі: “...вірний і пильний ключник народного добра <...> заподливо громадів його [добро] для будучих поколінь, для майбутніх дослідників. В сій його ролі його громадська заслуга, його історичне діло. Він був <...> довіреним уповноваженим українського громадянства на предмет збереження української побутової старовини і народного мистецтва. В сім оправдав себе і заслужив признання і популярність своїх сучасників”⁶.

Натомість наукові здобутки оцінено доволі скромно: Микола Федотович, за визнанням М. Грушевського, “...менше студював <...> ще менше писав, [тож його] науково-дослідна робота має менше значіння”⁷. Загалом, некролог авторства М. Грушевського акцентує на потребі оцінити діяльність М. Біляшівського як громадського діяча, який сформував унікальну колекцію предметів українського побуту і завдяки цьому створив музей всеукраїнського масштабу.

Варто окремо відзначити наявність у цьому самому некролозі унікальної біографічної інформації. Згадуючи про навчання, службу та наукові зацікавлення М. Біляшівського, М. Грушевський обмовляється про його добробут: “...деякі матеріальні достатки, одержані покійним по батьку, давали йому змогу вести власним коштом археологічні розвідки. Він придбав собі кланть ґрунту і заложив садибу в однім з найбільш історичних кутків України – на Княжій Горі під Каневом...”⁸. В іншому місці некролога згадано про особисті кошти, жертвувані на видання “Археологічного літопису” при часописі “Київська старовина”: “...не тільки не дістаючи за се ніякого гонорару, а ще докладаючи на видання з власної кишені”⁹. На такі згадки не натрапляємо в жодних інших друківаних спогадах про М. Біляшівського. Ба більше, сам він

3 Затилюк Я., Остапівська Ю. Академік Микола Федотович Біляшівський та його персональний життєпис: публікація джерела і перспективи дослідження // Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наукових праць / Відп. ред. Б. К. Патріляк. – Вип. 4. – Київ, 2019. – С. 390–410.

4 Йдеться про перші шість статей збірника: Багалій Д. Записка про наукові праці М. Т. Біляшівського // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – Кн. IX. – Київ, 1926. – С. 1–10; Вінницький А. Микола Теодотович Біляшівський. Його життя та музейна робота // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – Кн. IX. – Київ, 1926. – С. 11–23; Курінний П. Академік Микола Теодотович Біляшівський як археолог // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – Кн. IX. – Київ, 1926. – С. 24–32; Ляскоронський В. М. Т. Біляшівський як нумізмат // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – Кн. IX. – Київ, 1926. – С. 33–37; Щербаківський Д. М. Т. Біляшівський і українське мистецтво // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – Кн. IX. – Київ, 1926. – С. 38–53; Єфремов С. М. Ф. Біляшівський на громадській роботі // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – Кн. IX. – Київ, 1926. – С. 54–59.

5 Тут і далі цитовано за: Грушевський М. Академік Микола Федотович Біляшівський. Некролог // Україна. – Кн. 2–3. – Київ, 1926. – С. 237–239.

6 Грушевський М. Вказ. праця. – С. 239.

7 Грушевський М. Вказ. праця. – С. 239; за підрахунками Д. Багалія, який у 1919 р. опублікував автобіографію М. Біляшівського разом із переліком його 65 наукових праць, науковець мав 300 наукових публікацій, див.: Багалій Д. Вказ. праця.

8 Грушевський М. Вказ. праця. – С. 238.

9 Грушевський М. Вказ. праця. – С. 239.

у автобіографії всіляко уникає інформації про достаток родини і своїх впливових родичів¹⁰.

На відміну від М. Грушевського, Ф. Ернст із набагато більшим ентузіазмом відзначає наукову роботу нашого героя. В його некрологах, опублікованих у київських і московському виданнях, М. Біляшівський постає і як учений – нумізмат, археолог, який провів численні розкопки, та автор “низки серйозних публікацій”, за що був удостоєний звання академіка, і водночас як успішний музейник. У некролозі “Академік М. Ф. Біляшівський”, що вийшов у 4-му номері київського щомісячника “Життя і революція”, навіть згадано дві роботи, які Українська академія наук готувала до друку: “...стаття до збірника, присвяченого трипільській культурі, що має видати Українська Академія Наук, та передмова до книги небіжчика В. Л. Модзалевського «Гути на Чернігівщині», що незабаром вийде з друку також у виданні ВУАН»¹¹. Ці праці не внесені до жодного з відомих нині списків наукових праць та укладених недавно бібліографічних покажчиків¹². Відповідно, їх необхідно враховувати у подальших студіях життя і творчості М. Біляшівського.

Але повернемося до оцінок Ф. Ернста. Попри більший акцент на наукових здобутках, відомий киевознавець цілком погоджувався із М. Грушевським у відзначенні важливих досягнень Миколи Федотовича. Це, безперечно, розбудова київського музею та збирання матеріалів із української етнографії. Ф. Ернст, як і М. Грушевський, наголошує, що наш діяч “...перший звернув найсерйознішу увагу на збирання творів народнього, селянського мистецтва. До цього на це жадної уваги не звертали <...> тож музей має тепер не тільки першу кількістю й багатством збірку українських килимів, вишивок, писанок, народньої різьби, кераміки тощо <...> Низка влаштованих у музеї виставок зробила справжній переворот в поглядах широких кіл на «невміле» мистецтво селян»¹³.

Між тим, цитований некролог Ф. Ернста в часописі “Життя і революція” є найінформативнішою тогочасною довідкою про М. Біляшівського і може скласти гідну конкуренцію сучасним коротким статтям в енциклопедичних виданнях із історії України, музеєзнавства чи Національної Академії наук. Ф. Ернст ретельно відстежив усі громадські й наукові товариства (разом із комісіями), членом яких був М. Біляшівський. Крім того, особливої уваги варті спогади автора некролога про непрості умови розбудови міського київського музею: “Це була нелегка справа в умовах царської Росії – створити під «бдительним оком начальства» – вогнище української культури, їздити на поклон до генерал-губернаторів, архієреїв, випрошувати гроші для купівлі експонатів – у тодішніх багатіїв і влаштовувати щороку численні експедиції, екскурсії, розкопки по Україні та за її межами – для здобуття потрібних експонатів з галузі української старовини й мистецтва»¹⁴. Наведені слова водночас кореспондують свідченням самого М. Біляшівського, який у автобіографії відзначив свої розбіжності з почесними фундаторами (спонсорами) Київського художньо-промислового і наукового музею – родинами Терещенків і Ханенків. Безперечно, ключовий предмет дискусій – різні погляди на музейну цінність “селянських виробів”: Богдан Іванович Ханенко, як відомо, обстоював колекціонування в музеї вишуканих предметів старовини, натомість його дружина, Варвара Николівна, захоплювалася сільськими витинанками¹⁵.

Інші два некрологи Ф. Ернста, надруковані в газетах “Известия” (під заголовком “Памяти Н. Ф. Беляшевского”) та “Киевский Пролетарий” (під заголовком “Николай Федотович Беляшевский (некролог)”), є короткими текстами (із трьох абзаців), що повторюють основні тези аналізованого вище некролога. Проте ці два тексти відрізняються: імовірно, це стало результатом роботи редакторів у Києві та Москві. Внаслідок цього у версії московської газети М. Біляшівський з-поміж іншого названий “...одним из популярнейших художественных деятелей на Украине”, а створений ним музей мав “...характер народно-украинский”¹⁶. У версії ж київської газети музей названо “національно-українським”, а його директор – “піонером в деле изучения огромного богатства Украины – ее крестьянского искусства, которым она справедливо занимает одно из первых мест в мире”. Крім того, тут згадана й така відзнака М. Біляшівського (її, очевидно, в Москві прибрали з некролога): “Под руководством Н. Ф. Беляшевского составились не только крупнейшие собрания музея в области крестьянского искусства, но воспиталось целое поколение музееведов – создались собрания народного искусства в Киеве, Полтаве, Харькове, Лубнах, возникло в широких кругах увлечение народной керамикой, коврами, писанками, резьбой, набойкой и игрушками”¹⁷. Вже через кілька років, зі згортанням українізації, такі похвали могли б стати матеріалом для гучної кримінальної справи.

У 1926 р. у збірнику ВУАН “Трипільська культура” на початку було вміщено підготовлений П. Курінним некролог “Академік Микола Біляшівський”, присвячений представленню останнього як археолога та його наукових дискусій із Ф. Хвойкою щодо трипільської культури. А втім, П. Курінний, в унісон із Ф. Ернстом та М. Грушевським, визначає

10 Див. коментар до відповідного місця автобіографії: Затилюк Я., Осташевська Ю. Вказ. праця. – С. 394.

11 Ернст Ф. Академік М. Ф. Біляшівський // Життя й революція. – Ч. 4. – Квітень. – Київ, 1926. – С. 120.

12 Цю інформацію Ф. Ернста вдалося уточнити. Перша згадка – стаття М. Біляшівського “Борисівське городище”, див.: Трипільська культура на Україні = La culture de tripolie en Ukraine / УАН, Всеукр. Археол. Ком., Трипіл. Коміс.; за ред. В. Козловської, П. Курінного. – Вип. 1. – Київ: Друкарня УАН, 1926. – X, 209, [1] с., [28] арк.: іл. – С. 1–7. Друга згадка – у праці В. Модзалевського “Гути на Чернігівщині” (друкарня УАН). На титулі зазначено, що це видання підготовлене за редакцією М. Біляшівського, а чернетка його передмови до означеної розвідки зберігається у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, див.: Видатні вчені Національної академії наук України. Особові архівні та рукописні фонди академіків і членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського. 1918–1998 рр. Путівник / Ред. кол. О. С. Онищенко та ін.; НАН України: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут рукопису, Інститут архівознавства – Київ, 1998. – С. 20. Див. також бібліографію праць М. Біляшівського: Ковалевська О. Діяльність Миколи Біляшівського в роки Першої світової війни // Український історичний журнал. – № 2. – 2008. – С. 119–128.

13 Ернст Ф. Академік М. Ф. Біляшівський... – С. 120.

14 Там само.

15 Про них детальніше див.: Затилюк Я., Осташевська Ю. Вказ. праця. – С. 394–395.

16 Ернст Ф. Памяти Н. Ф. Беляшевского // Известия. – Москва: [б. в.], 1926. – 25 апреля. – № 95 (2726). – С. 6.

17 Ернст Ф. Николай Федотович Беляшевский: некролог // Киевский пролетарий. – 1926. – 22 апреля. – № 91 (253). – С. 5.

здобутки Миколи Федотовича як директора музею і як “першорядного знавця народного мистецтва”¹⁸. Це є спільною рисою всіх некрологів, опублікованих у 1926 р.

Натомість у архіві Всеукраїнської академії наук (далі – ВУАН), що нині становить великий за обсягом 10 фонд Інституту рукопису Національної бібліотеки України (далі – ІР НБУВ), зберігся невеликий рукопис на шести зшитих аркушах¹⁹ із заголовком “Пам’яті М. Х. Біляшівського”. Цей некролог невстановленого авторства, який ніде не публікувався і який згадують дослідники²⁰. Як засвідчує текст згаданого некролога, він створений за кілька місяців по смерті М. Біляшівського, коли у ВУАН відбулися заходи із його вшанування. Ймовірно, це неопублікований текст виступу.

За змістом означений некролог помітно відрізняється від опублікованих кількома акцентами. Спочатку в ньому стисло представлено діяльність Миколи Федотовича і його директорство. Далі автор некролога відзначає талант останнього як музейника, який проводив цікаві екскурсії, а після цього детально зосереджується на започаткованій ним справі зі створення при музеєві відділу “Старий Київ”.

Загалом, цей текст є досить цікавим інформативним джерелом як для досліджень персоналії М. Біляшівського чи історії очолюваного ним музею, так і для більш загальних питань історії України поч. ХХ ст. В некролозі містяться короткі відомості щодо обставин створення та функціонування відділу “Старий Київ”, його перших надходжень. Окремо варто відзначити згадку про численні “наїзджі екскурсії” до Києва із Санкт-Петербурга, Москви, Смоленська, Рязані та інших міст. Інтригуючою є інформація про проведення М. Біляшівським екскурсії для вихованців Виборзької реальної школи (Санкт-Петербург) на Чернечу Гору біля Канева. Це, безперечно, викликає питання, як згадані в тексті “любители родной старины” (серед яких яскраво виокремлено М. Біляшівського) представляли Київ та Україну вихідцям із різних міст Російської імперії. Автор некролога пише, що екскурсії М. Біляшівського справляли неабияке враження, і згадує відгук, у 1912 р. опублікований у одному із санкт-петербурзьких видань. При цьому зауважено, що ці екскурсії і загалом “відвідування Києва та Музею наводило відвідувачів на зрозуміння історичної долі України та відношення її до Росії”²¹. Які уявлення про історію України формувалися під час екскурсій М. Біляшівського та інших співробітників відомого київського музею і наскільки вони корелювали із засадами українського націєтворення ХІХ – поч. ХХ ст. – предмет для спеціального дослідження.

Все викладене визначає актуальність публікації означеного тексту, що, власне, і є головним завданням цієї статті. На жаль, поки що не вдалося встановити автора неопублікованого некролога. Ним міг бути хтось із близьких знайомих М. Біляшівського. З тексту зрозуміло, що його автор перебував у тісних контактах із Миколою Федотовичем. На таку думку наводять побіжні згадки про свідчення “родички М. Лихарева (родом Бокій)” та про зроблену в 1911 р. під час екскурсії фотографію М. Біляшівського з вихованцем Виборзького училища. Крім того, автор добре поінформований про перші надходження артефактів до музейного відділу “Старий Київ”. Можна було б припустити, що цей текст написав Кость Мощенко, близький однодумець Миколи Федотовича і основоположник етнографічної колекції Полтавського музею. Однак його спогади, в 1927 р. опубліковані у збірнику “Український музей”, мають інакші ідейні акценти. В них, зокрема, відзначаються організаторські та комунікативні здібності М. Біляшівського та детально описано обставини його “експедицій” у села, організованих для збору етнографічних матеріалів. Тут варто навести ключові слова із цих спогадів К. Мощенка: “Микола Федотович з його надзвичайною ініціативою і спритністю, завжди умів, якнайкраще, в інтересах музею використовувати обставини і людей. Дбаючи про українську справу і науку зумів притягти до співробітництва людей із різних кіл” [зокрема тих, що не співчували українській ідеї. – Я. З.]²².

За рукописом, що зберігається в ІР НБУВ (ф. 10, спр. 17 900, арк. 1–6), публікуємо повний текст невідомого некролога зі збереженням авторської орфографії та пунктуації, а також посилань автора і способу їх позначки зірочкою. Відтворено також межі тексту на кожному з аркушів.

Перший аркуш рукопису з текстом некролога представлено на рис. 1.

Арк. 1:

Пам’яті М. Х. Біляшівського²³

“Життя та діяльність М. Х. Біляшівського були досить складні та різноманітні. Ще у гімназії він цікавився нумізматикую та археологією, скінчив юридичний факультет у Києві та поїхав до Москви, де вступив на факультет природничий; служив по архівах у Москві та Варшаві, а повернувшись до Києва, був бібліотекарем Політехнічного Інституту. Поруч з виконанням своїх офіційних обов’язків він усе вільне час займався й працями науковими по нумізматиці та археології, провадив розкопки у Києві, на Княжій Горі та по інших містах, досліджував стоянки каменного віку на побережжі Дніпра, брав участь у археологічних з’їздах. Далі він взяв участь у заснуванні Історичного музею (тепер імені Т. Г. Шевченка), був призначений першим його директором, до самої смерті енергійно працював для його поширення і влаштування і тим дістав заслужену славу.

Головні галузі діяльності М. Х. певне будуть схарактеризовані його ближчими співробітниками по археології та

18 Курінний П. Академик Микола Біляшівський // Трипільська культура на Україні. – Вип. 1. – Київ, 1926. – С. V–VII.

19 ІР НБУВ. – Ф. 10. Всеукраїнська академія наук. – Спр. 17 900. – Арк. 4.

20 Див.: Дідух Л. Академік М. Ф. Біляшівський у науковому, культурному та громадському житті України (кінець ХІХ – перша чверть ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Київ, 2005. – С. 19–62; Федорова Л. З історії пам’яток охоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870–1910-і рр. / Відп. ред. С. І. Кот; Інститут історії України НАН України. – Київ, 2013. – С. 116–188.

21 ІР НБУВ. – Ф. 10. Всеукраїнська академія наук. – Спр. 17 900. – Арк. 4.

22 Мощенко К. Академік М. Біляшівський як музейний робітник // Український Музей. Збірник. – Київ, 1927. – С. 3–12.

23 Ліворуч від підкресленої назви зроблено запис синім чорнилом “Укр. 493”.

музею²⁴, я ж з свого боку хочу звернути увагу на дві, менш відомі, галузі його діяльності, //

Арк. 2:

які мені довелося бачити ближче.

Це, вперше, відношення М. Х. до екскурсій. Не буду вже казати про численні відвідування Музею учнями київських шкіл. Вчителі та вчительки середніх, нижчих та недільних шкіл постійно відвідували Музей з своїми учнями, і завше зустрічали ласкавий прийом і потрібні пояснення з боку М. Х. Для допомоги вчителям М. Х. влаштував ще окремий археологічний відділ при педагогічному музеї Народного Дому. Таке ж чи може ще більш прихильне відношення зустрічали найжні екскурсії, для яких це мало особливу вагу, бо вказівки місцевого знавця, та ще такого спеціаліста як М. Х., яскраво освітлювали те, на що їхні проводирі могли подавати тільки натякі. А найжних екскурсій була велика сила; найжжали з Петербургу, Москви, Варшави, Смоленську, Рязані і т. п. Екскурсанти з своїми керівниками неодмінно навідувалися до Музею, де ласкаво приймалися М. Х. Особливо пам’ятна мені одна екскурсія – Виборзької (у СПб.) реальної школи, у якої учительювала родичка М. І. Лихарева (родом Бокій). М. Х. не тільки припинив цю екскурсію у Музей, а ще й поїхав з нею на пароплаві до Канева, де показував могили Шевченка та Княжу Гору. //

Арк. 3:

У мене збереглась цікава фотографія цієї екскурсії, знята на першій день Пасхи 1911 року у першій салі Музею, серед великих шафів з експонатами палеоліту. Який спомин доставляло у екскурсантів відвідування Музею можна бачити з книги “Обозрительныя экскурсії въ средней школѣ” (СПб. 1912), видані відомим Тенишевским училищем у СПб. Учні цієї школи кілька разів приїздили до Києва з своїми вчителями. Ось що читаємо у цієї книзі: “Особенно симпатичное воспоминание остались от встрѣчь съ мѣстными любителями старины... Припоминается то чарующее впечатление, которое оставила во всехъ экскурсантахъ ихъ теплая нелицемѣрная любовь къ родному краю, своеобразные, чисто <...>²⁵ особенности рѣчи, обращенія, манеры, отношенія къ слушателямъ... Врядъ-ли что можно найдти возбуждающаго къ творческой работѣ, какъ не культурная работа мѣстныхъ труженниковъ надъ возрожденіемъ своего края²⁶...”. У цьому уривку автор побіжно називає М. Х., поруч з іншими “любителями родной старины”. Більш докладно оповідає він за М. Х. у другому місті: “Начинаемъ, каже він, экскурсионный //

Арк. 4:

денъ с городского музея. Изыщный музей, выросшій главнымъ образомъ на частныя пожертвованія, съ каждымъ годомъ разрастается, благодаря любви къ старинѣ его директора М. Ф. Бѣляшевскаго, съ студенческихъ лѣтъ увлеченнаго любовью къ археології. Зная г. Бѣляшевскаго какъ спеціалиста по доисторическимъ древностямъ, зная о его личномъ участіи въ раскопкахъ многихъ кургановъ... я прошу его руководить нами въ Музее главнымъ образомъ въ отдѣле доисторической древности и казацкой старины²⁷. Далі йде опис тих відділів музею.

Здається наведені рядкі достименно указують, які спомини залишались у екскурсантів від відвідувань Музею. Я й навів ці відозви не тільки задля того, щоб показати, які вражіння залишало відношення М. Х. до екскурсантів, але й задля того, щоб показати, що відвідування Києва та Музею наводило відвідувачів на зрозуміння історичної долі України та відношення її до Росії...

Крім відношення до екскурсій я хочу звернути увагу ще на одну сторону діяльності М. Х. – на заснування у Музеї відділа “Старого Києва”. Відділ цей було засновано //

Арк. 5:

р. 1912 по ініціативі М. Х. Під його ж редакцією був складений й надрукований широкий програм цього відділу під назвою “Программа отдѣла Старый Кіевъ”. У передмові до цього видання сказано: “Многовѣковое прошлое Кіева, его роль въ исторіи края, значеніе какъ центра религіознаго, административнаго и экономическаго, наконецъ красота и живописность его мѣстоположенія служатъ достаточными основаниями, чтобы посвятить Кіеву особый Отдѣлъ, поставленный широко и полно”. Як розумів М. Х. завдання відділу можна бачити, що сам програм наділено на 26 розділів, назви яких ми й наводимо; але кожний з них ще розділений на багато частин. Ось назви цих розділів: I. Изданія по исторіи, древностямъ и исторической топографіи Кіева. II. Топографія Кіева. III. Виды Кіева. IV. Исторія Кіева. V. Церковь и духовенство. VI. Инославныя и иновѣрныя исповѣданія. VII. Населеніе Кіева. VIII. Управление Кіева. IX. Судъ. X. Войско. XI. Городское самоуправленіе. XII. Городское благоустройство. XIII. Медицинская помощь въ Кіевѣ. XIV. Общественная благотворительность. XV. Религіозное и общественное движеніе въ Кіевѣ. XVI. Просвѣщеніе. XVII. Книгопечатаніе. //

Арк. 6:

XVIII. Наука. XIX. (Изыщная) словесность. XX. Периодическая печать. XXI. Искусство. XXII. Театръ. XXIII. Общественная жизнь въ Кіевѣ. XXIV. Экономическій бытъ. XXV. Пути и средства сообщенія. XXVI. Почта,

24 *Це й було зроблено на засіданні I Відділу ВУАН 13.VI.1926, де були зачитані доклади О. В. Винницького, П. П. Курінного, Д. М. Щербаківського, В. І. Ляскоронського, С. А. Єфремова.

25 Одне слово написано нерозбірливо і його не вдалося прочитати.

26 *Стр. 247–248.

27 *Стр. 270.

телеграфъ и телефонъ.

Того ж 1912 р. відділ було відкрито, головою обрано академіка В. С. Іконнікова, і відділ почав свою працю. Був навіть замір видавати “Известія комісії отдѣла Старый Кіевъ” і програм надруковано як відбитки з першого випуску “Известій”. У Музей стали поступати жертвування аматорів київської старовини, як статуя Фемиди, старовинний герб Київа, автентичні плани цінного мосту Випваля, численні малюнки, фотографії, портрети і т. п. Один з аматорів Т. П. Шлейфер брав на свій кошт видання першого тому “Известій”. Нажаль, ці заміри за несприятливих умовін того часу, zostалися нездійсненими. Відділ Старого Київа залишається у Музеї, але за браком коштів та приміщення займає другорядне становище серед інших відділів. Але він й досі нагадує працю свого фундатора. Наступники М. Х. вважають своїм обов’язком продовжувати його працю. Вони виконують цей обов’язок, коли звернуть увагу і на удосконалення відділу “Старого Київа”.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Багалій Д.* Записка про наукові праці М. Т. Біляшівського // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – Кн. IX. – Київ, 1926. – С. 1–10.
2. Видатні вчені Національної академії наук України. Особові архівні та рукописні фонди академіків і членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського. 1918–1998 рр. Путівник / Ред. кол. О. С. Онищенко та ін.; НАН України: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут рукопису, Інститут архівознавства – Київ, 1998. – 307 с.
3. *Винницький А.* Микола Теодотович Біляшівський. Його життя та музейна робота // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – Кн. IX. – Київ, 1926. – С. 11–23.
4. *Горбик В., Пискова Е.* Біляшівський Микола Федотович // Енциклопедія історії України. – Т I: А–В / Редкол.: В. А. Смолій та ін.; Інститут історії України НАН України. – Київ: Наукова думка, 2003. – С. 295.
5. *Грушевський М.* Академік Микола Федотович Біляшівський. Некролог // Україна. – Кн. 2–3. – Київ, 1926. – С. 237–239.
6. *Дідух Л.* Академік М. Ф. Біляшівський у науковому, культурному та громадському житті України (кінець XIX – перша чверть XX ст.): дис. ... канд. іст. наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Київ, 2005. – 259 с.
7. *Ернст Ф.* Академік М. Ф. Біляшівський // Життя й революція. – Ч. 4. – Квітень. – Київ, 1926. – С. 120.
8. *Ернст Ф.* Пам’яті Н. Ф. Беяшевського // Известия. – Москва: [б. в.], 1926. – 25 апреля. – № 95 (2726). – С. 6.
9. *Ернст Ф.* Николай Федотович Беяшевский: некролог // Киевский пролетарий. – Киев, 1926. – 22 апреля. – № 91 (253). – С. 5.
10. *Єфремов С. М. Ф.* Біляшівський на громадській роботі // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – Кн. IX. – Київ, 1926. – С. 54–59.
11. *Затилюк Я., Остапівська Ю.* Академік Микола Федотович Біляшівський та його персональний життєпис: публікація джерела і перспективи дослідження // Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наукових праць / Відп. ред. Б. К. Патриляк. – Вип. 4 – Київ, 2019. – С. 390–410.
12. *Кілієвич С.* Академік М. Ф. Біляшівський – перший директор Національного музею історії України // Київська старовина. – 1999. – № 4. – С. 80–86.
13. *Ковалевська О.* Діяльність Миколи Біляшівського в роки Першої світової війни // Український історичний журнал. – № 2. – 2008. – С. 119–128.
14. *Курінний П.* Академік Микола Теодотович Біляшівський як археолог // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – Кн. IX. – Київ, 1926. – С. 24–32.
15. *Курінний П.* Академік Микола Біляшівський // Трипільська культура на Україні = La culture de tripolie en Ukraine / УАН, Всеукр. Археол. Ком., Трипіл. Коміс.; за ред. В. Козловської, П. Курінного. – Вип. 1. – Київ: Друкарня УАН, 1926. – С. V–VII.
16. *Ляскоронський В. М. Т.* Біляшівський як нумізмат // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – Кн. IX. – Київ, 1926. – С. 33–37.
17. *Моценко К.* Академік М. Біляшівський як музейний робітник // Український Музей. Збірник. – Київ, 1927. – С. 3–12.
18. *Попельницька О.* Біляшівський М. Ф. – перший директор Національного музею історії України // Український історичний журнал. – № 2. – 2008. – С. 100–118.
19. Рукопис із текстом “Пам’яті М. Х. Біляшівського” / Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Ф. 10. Всеукраїнська академія наук. – Спр. 17 900. – Арк. 1–6.
20. *Федорова Л.* З історії пам’яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870–1910-і рр. / Відп. ред С. І. Кот; Інститут історії України НАН України. – Київ, 2013. – 373 с.
21. *Щербаківський Д.* М. Т. Біляшівський і українське мистецтво // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – Кн. IX. – Київ, 1926. – С. 38–53.

REFERENCES

1. *Bahalii D.* Zapyska pro naukovy pratsi M. T. Biliashivskoho // Zapysky istorychno-filolohichnoho viddilu VUAN. – Kн. 9. – Kyiv, 1926. – S. 1–10.
2. Vudatni vcheni Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Osobovi arkhivni ta rukopysni fondy akademikiv i chleniv-korespondentiv u Natsionalnii bibliotetsi Ukrainy im. V. I. Vernadskoho. 1918–1998 rr. Putivnyk / Red. kol. O. S. Onyshchenko ta

in.; NAN Ukrainy: Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, Instytut rukopysu, Instytut arkhivoznavstva – Kyiv, 1998. – 307 s.

3. *Vynnytskyi A.* Mykola Teodotovych Biliashivskiy. Yoho zhyttia ta muzeina robota // Zapysky istorychno-filolohichnoho viddilu VUAN. – Kn. 9. – Kyiv, 1926. – S. 11–23.

4. *Horbyk V., Piskova E.* Biliashivskiy Mykola Fedotovych // Entsyklopediia istorii Ukrainy. – T 1: A–B / Redkol.: V. A. Smolii ta in.; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. – Kyiv: Naukova dumka, 2003. – S. 295.

5. *Hrushevskiy M.* Akademik Mykola Fedotovych Biliashivskiy. Nekroloh // Ukraina. – Kn. 2–3. – Kyiv, 1926. – S. 237–239.

6. *Didukh L.* Akademik M. F. Biliashivskiy u naukovomu, kulturnomu ta hromadskomu zhytti Ukrainy (kinets 19 – persha chvert 20 st.): dys. ... kand. ist.nauk za spetsialnistiu 07.00.01 – istoriia Ukrainy. – Kyiv, 2005. – 259 s.

7. *Ernst F.* Akademik M. F. Biliashivskiy // Zhyttia i revoliutsiia. – Ch. 4. – Kviten. – Kyiv, 1926. – S. 120.

8. *Ernst F.* Pamyati N. F. Belyashevskogo // Izvestiya. – Moskva: [b. v.], 1926. – 25 aprelya. – № 95 (2726). – S. 6.

9. *Ernst F.* Nikolay Fedotovych Belyashevskiy: Nekrolog // Kievskiy proletariy. – Kiev, 1926. – 22 aprelya. – № 91 (253). – S. 5.

10. *Yefremov S. M. F.* Biliashivskiy na hromadskii roboti // Zapysky istorychno-filolohichnoho viddilu VUAN. – Kn. IX. – Kyiv, 1926. – S. 54–59.

11. *Zatyliuk Ya., Ostashevskaya Yu.* Akademik Mykola Fedotovych Biliashivskiy ta yoho personalnyi zhyttiepys: publikatsiia dzherela i perspektyvy doslidzhennia // Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats / Vidp. red. B. K. Patryliak. – Vyp. 4 – Kyiv, 2019. – S. 390–410

12. *Kiliievych S.* Akademik M. F. Biliashivskiy – pershyi dyrektor Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy // Kyivska starovyna. – 1999. – № 4. – S. 80–86.

13. *Kovalevska O.* Diialnist Mykoly Biliashivskoho v roky Pershoi svitovoi viiny // Ukrainysky istorychnyi zhurnal. – № 2. – 2008. – S. 119–128.

14. *Kurinnyi P.* Akademik Mykola Teodotovych Biliashivskiy yak arkhivoh // Zapysky istorychno-filolohichnoho viddilu VUAN. – Kn. 9. – Kyiv, 1926. – S. 24–32.

15. *Kurinnyi P.* Akademik Mykola Biliashivskiy // Trypilska kultura na Ukraini = La culture de tripolie en Ukraine / UAN, Vseukr. Arkheol. Kom., Trypil. Komis.; za red. V. Kozlovskoi, P. Kurinnoho. – Vyp. 1. – Kyiv: Drukarnia UAN, 1926. – S. V–VII.

16. *Liaskoronskyi V. M. T.* Biliashivskiy yak numizmat // Zapysky istorychno-filolohichnoho viddilu VUAN. – Kn. 9. – Kyiv, 1926. – S. 33–37.

17. *Moshchenko K.* Akademik M. Biliashivskiy yak muzeinyi robitnyk // Ukrainysky Muzei. Zbirnyk. – Kyiv, 1927. – S. 3–12.

18. *Popelnytska O.* Biliashivskiy M. F. – pershyi dyrektor Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy // Ukrainysky istorychnyi zhurnal. – № 2. – 2008. – C. 100–118.

19. Rukopys z tekstem “Pamiati M. H. Biliashivskoho” // Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho. – F. 10. Vseukrainska akademiia nauk. – Spr. 17 900. – Ark. 1–6.

20. *Fedorova L.* Z istorii pamiatkookhoronnoi ta muzeinoi spravy u Naddnyprianskii Ukraini. 1870–1910-i rr. / Vidp. red S. I. Kot; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. – Kyiv, 2013. – 373 s.

21. *Shcherbakivskiy D. M. T.* Biliashivskiy i ukrainske mystetstvo // Zapysky istorychno-filolohichnoho viddilu VUAN. – Kn. 9. – Kyiv, 1926. – S. 38–53.

Перелік ілюстрацій:

Рис. 1. Перший аркуш рукопису некролога з текстом “Пам’яті М. Х. Біляшівського” (Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Ф. 10. – Спр. 17 900).

